

Επιστήμες της Αγωγής: Οργάνωση και Διοίκηση της Εκπαίδευσης – Εκπαιδευτική Ηγεσία

Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας – Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

ΒΥ1. Οργανωσιακή-Κοινωνική Ψυχολογία με εφαρμογές στη διοίκηση της εκπαίδευσης

«Εκπαιδευτική Ηγεσία, Διεπιστημονική Συνεργασία και Κοινωνική Δικαιοσύνη σε ένα Συμπεριληπτικό Σχολείο»

Στεργιανή Γκιαούρη
Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Ψυχολογίας της Ειδικής Αγωγής,
Π.Τ.Ν., ΠΔΜ
sgiaouri@uowm.gr

Περιγραφή μαθήματος, σκοπός και μαθησιακά αποτελέσματα

Στο μάθημα γίνεται σύνδεση της έννοιας της **εκπαιδευτικής ηγεσίας** με τη **διεπιστημονική συνεργασία** σε ένα **συμπεριληπτικό σχολείο**. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στις σύγχρονες προσεγγίσεις για την ηγεσία και τη σχέση της με τα ζητήματα της ποιότητας της αποτελεσματικότητας και της **κοινωνικής δικαιοσύνης**. Επίσης, αναλύεται η σχέση της ηγεσίας με τη διαμόρφωση της **συμπεριληπτικής κουλτούρας της εκπαιδευτικής μονάδας**, καθώς και την ανάπτυξη μιας **κοινότητας μάθησης και φροντίδας**.

Πιο συγκεκριμένα με την ολοκλήρωση του συγκεκριμένου μαθήματος οι μεταπτυχιακοί φοιτητές και φοιτήτριες, θα είναι σε θέση να:

- Αναφέρονται και εξηγούν την έννοια της εκπαιδευτικής ηγεσίας και τη σύνδεσή της με την κοινωνική δικαιοσύνη και τη διεπιστημονική συνεργασία σε ένα συμπεριληπτικό σχολείο
- Αναγνωρίζουν τους **διακριτούς ρόλους της διεπιστημονικής ομάδας** στο χώρο του σχολείου
- Συζητούν τα χαρακτηριστικά στοιχεία της διεπιστημονικής συνεργασίας και τις **βασικές στρατηγικές αποτελεσματικής επικοινωνίας μεταξύ σχολείου-οικογένειας και ειδικών**
- Συνδέουν την ηγεσία με την κοινωνική αποτελεσματικότητα στην εκπαίδευση και την προώθηση της κοινωνικής δικαιοσύνης
- Συζητούν κριτικά το ρόλο της εκπαιδευτικής ηγεσίας σε σχέση με τη συμπεριληπτική κουλτούρα της εκπαιδευτικής μονάδας
- Εξοικειωθούν με τις σύγχρονες τάσεις συμπεριληπτικής εκπαίδευσης και τις πρακτικές στο πεδίο
- Καλλιεργήσουν το σεβασμό στη διαφορετικότητα και να αναπτύξουν ενέργειες εξασφάλισης ισότιμης συνεκπαίδευσης με έμφαση στις αρχές της προάσπισης των δικαιωμάτων των ατόμων με αναπηρία και της κοινωνικής δικαιοσύνης
- Αξιοποιούν συνθετικά και κριτικά τις παραπάνω γνώσεις και δεξιότητες στην λήψη αποφάσεων που σχετίζονται με τη λειτουργία των εκπαιδευτικών μονάδων.
- Συζητούν κριτικά **ηθικά ζητήματα** που συνδέονται με την έννοια της ηγεσίας μέσα σε μια **κοινότητα μάθησης και φροντίδας**

Κεντρικά ερωτήματα

- Τι σημαίνει **«κοινωνική δικαιοσύνη»;**
- Πώς μπορεί να συμβάλει η σχολική ηγεσία στην προώθηση **κοινωνικής αλλαγής ή μιας δίκαιης κοινωνίας;**

Κοινωνική δικαιοσύνη

Όλοι οι άνθρωποι, ανεξάρτητα από ταξική προέλευση, εθνική ή εθνοτική καταγωγή, κοινωνικό φύλο, σεξουαλικό προσανατολισμό, ικανότητες / αναπηρίες, ηλικία και άλλα χαρακτηριστικά που τους διαφοροποιούν, αξίζουν ίσα δικαιώματα και ευκαιρίες. Με άλλα λόγια, κάποιος/α που υποστηρίζει την κοινωνική δικαιοσύνη τάσσεται υπέρ μιας κοινωνίας στην οποία τα μέλη της απολαμβάνουν το δικαίωμα στην ελευθερία, στην ισότητα και διακατέχονται από το πνεύμα της συλλογικότητας και της συνεργασίας. Η κοινωνική δικαιοσύνη, λοιπόν, σηματοδοτεί την επιθυμία, αλλά και την προσπάθεια για να επιτευχθεί μια κοινωνία χωρίς εκμετάλλευση, καταπίεση, βία, αποκλεισμούς, διακρίσεις και περιθωριοποίηση. Με ένα τέτοιο περιεχόμενο η έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης σηματοδοτεί όχι ένα αποτέλεσμα, αλλά πρωτίστως μια διαδικασία, δια της οποίας επιδιώκεται:

- 1) η αναδιανομή των πηγών, των ευκαιριών και των ευθυνών
- 2) η αμφισβήτηση των αιτιών της καταπίεσης και της αδικίας
- 3) η ενδυνάμωση όλων των ανθρώπων έτσι ώστε να μπορούν να συνειδητοποιούν τις δυνατότητές τους και
- 4) χτίζει την κοινωνική αλληλεγγύη και τη δυνατότητα συλλογικής δράσης.

(Ζάχος, 2019)

Ελλάδα

Η έκθεση για την Ελλάδα¹⁶ αναφέρει ότι οι δημόσιες δαπάνες για την εκπαίδευση είναι σχετικά χαμηλές, αντιστοιχώντας στο 3,9% του ΑΕΠ για το 2017, κάτω από τον μέσο όρο της ΕΕ που ανέρχεται σε 4,6%. Το σχολικό εκπαιδευτικό σύστημα είναι σε πολύ μεγάλο βαθμό συγκεντρωτικό και παρουσιάζει πολλές ανεπάρκειες. Αν και το ποσοστό των νέων που εγκαταλείπουν το σχολείο πρόωρα είναι από τα χαμηλότερα στην ΕΕ (4,1%), η αναλογία είναι πολύ μεγαλύτερη στους αλλοδαπής καταγωγής μαθητές (17,9%). Η κατάρτηση των βασικών δεξιοτήτων από έναν μαθητή επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από το κοινωνικοοικονομικό του υπόβαθρο. Μαθητές από τα πιο χαμηλά κοινωνικοοικονομικά στρώματα και από οικογένειες μεταναστών είναι πιο πιθανό να έχουν κακές επιδόσεις στο σχολείο.

Για τους εκπαιδευτικούς, το επίπεδο της συνεχούς επαγγελματικής τους ανάπτυξης έχει μειωθεί σε μεγάλο βαθμό κατά την τελευταία δεκαετία ενώ βασίζεται σημαντικά σε προγράμματα συγχρηματοδοτούμενα από τα Ευρωπαϊκά Κοινωνικά Ταμεία. Η αξιολόγηση των εκπαιδευτικών στην Ελλάδα καταργήθηκε το 2014 και το σύστημα βασίζεται σε μεγάλο βαθμό σε αναπληρωτές καθηγητές¹⁷. Το γεγονός αυτό έχει επηρεάσει την ποιότητα της εκπαίδευσης. Σε αγροτικές περιοχές οι εκπαιδευτικοί πρέπει συχνά να διδάξουν διάφορα μαθήματα χωρίς να έχουν ειδικευση σε αυτά. Από το 2015 ο όρος συμπερίληψη έχει αντικαταστήσει τον όρο ένταξη στον δημόσιο διάλογο, καθώς η συμπερίληψη είναι μια ευρύτερη έννοια που λαμβάνει υπόψιν κάθε μέλος της κοινωνίας, συμπεριλαμβανομένων των ατόμων με αναπηρία, των προσφύγων και της κοινότητας ΛΟΑΤΚΙ.

- **Αρχές**, όπως ο **σεβασμός**, η **συνηγορία** για τα **δικαιώματα των παιδιών** και η **υπεράσπιση των ευάλωτων ομάδων**, τονίζονται όλο και περισσότερο στο χώρο της σχολικής ψυχολογίας και αναδεικνύουν την έμφαση που δίνεται διεθνώς στην έννοια της **κοινωνικής δικαιοσύνης**, η οποία αναφέρεται στην **ισότιμη συμμετοχή όλων των ατόμων στη κοινωνία με δίκαιο τρόπο, έτσι ώστε να καλύπτονται οι ανάγκες τους και να νιώθουν όλοι ασφαλείς** (Bell, 2013).

Ισότητα: Όλοι παίρνουν από ένα ζευγάρι παπούτσια

Διαφορετικότητα: Όλοι παίρνουν από ένα διαφορετικό είδος παπουτσιού

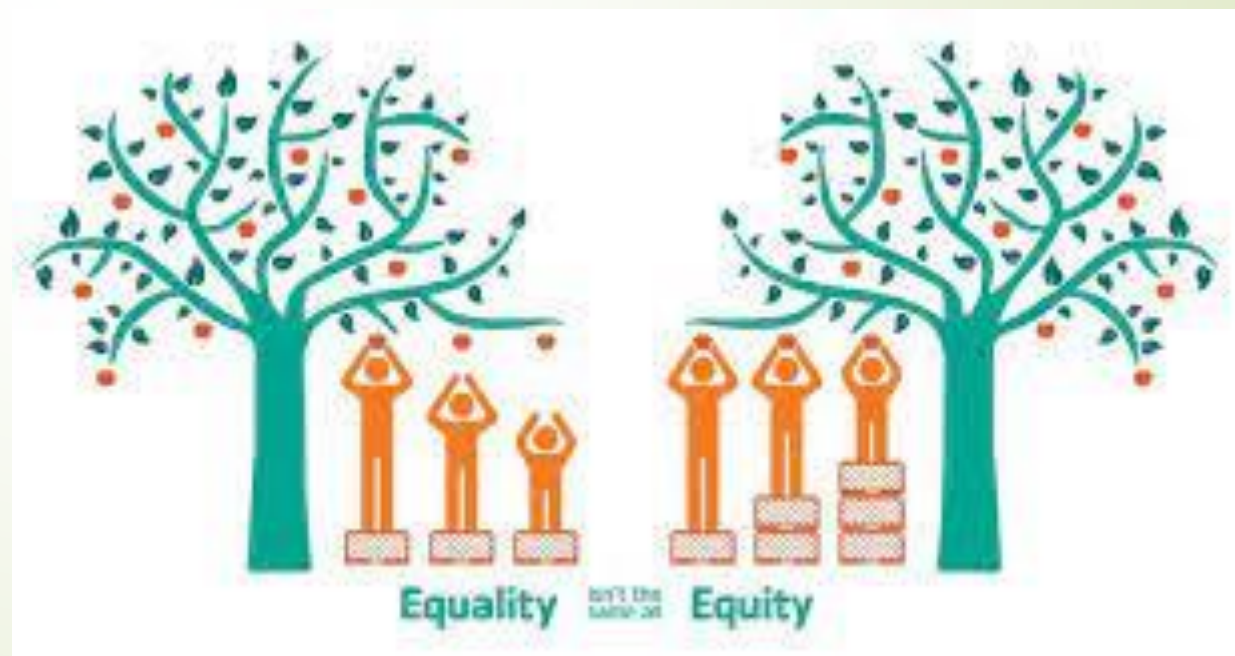
Δικαιοσύνη: Όλοι παίρνουν από ένα ζευγάρι παπούτσια που είναι το σωστό νούμερο

Αποδοχή: Η κατανόηση ότι όλοι φοράμε διαφορετικά είδη παπουτσιών

Κοινωνία: μπορείς να φοράς τα παπούτσια που θέλεις χωρίς να φοβάσαι ότι θα κριθείς.

Σημείο αφετηρίας

- Η διάκριση μεταξύ **«καλής διδασκαλίας»** και **«διδασκαλίας για την κοινωνική δικαιοσύνη»**

(Ladson-Billings, 1995)

- Ανάλογη διάκριση ανάμεσα σε **«καλό/αποτελεσματικό ηγέτη»** και **«ηγέτη για την κοινωνική δικαιοσύνη»**

(Theoharis, 2007, 2009)

- Η **«ηγεσία για κοινωνική δικαιοσύνη»** προχωρεί πολύ πιο πέρα από την **«καλή/αποτελεσματική ηγεσία»**

Σχολική Ηγεσία για Κοινωνική Δικαιοσύνη

- ▶ Ζητήματα **δικαιοσύνης, δημοκρατίας, συμπερίληψης, πολυπολιτισμικότητας, προσβασιμότητας**

στο **επίκεντρο** του οράματος και της πρακτικής **της σχολικής ηγεσίας**

(Theoharis, 2007, 2009)

- ▶ Η σχολική ηγεσία εμπλέκεται ενεργά σε **κοινωνική κριτική και παρεμπόδιση των κοινωνικών ανισοτήτων**-στο μέτρο των δυνατοτήτων της φυσικά

(Shields, 2006; Bogotch & Shields, 2014)

Άρα επίκεντρο της ΣΗΚΔ....

Να προκαλέσει **ρωγμές** και εν τέλει να **ανατρέψει** **άδικες πρακτικές διδασκαλίας και εκπαιδευτικές πολιτικές**, προωθώντας την **συμπερίληψη** και την **ισότιμη συμμετοχή όλων** των παιδιών

(Gewirtz, 1998; Larson and Murtadha, 2002; Marshall, 2004; Bogotch & Shields, 2014)

What is Privilege?

Take a step forward/ Κάνε ένα βήμα μπροστά
(στο Compass για μεγάλες ηλικίες και στο Compasito για μικρές)

<https://www.youtube.com/watch?v=hD5f8GuNuGQ&t=24s>

Χαρακτηριστικά σχολικού ηγέτη που προωθεί τη Κοινωνική Δικαιοσύνη (Theoharis, 2007, 2009)

- **Συνείδηση για ΚΔ: Γνώσεις** (π.χ. για συμπερίληψη, διαπολιτισμική εκπαίδευση) + **Δεξιότητες** (δεξιότητες προώθησης ΚΔ)
- **Πυρηνικά ηγετικά χαρακτηριστικά** (δέσμευση για προώθηση ΚΔ σε όλες τις εκφάνσεις της σχολικής ζωής, ανάληψη ενεργού ρόλου για καταπολέμηση φτώχειας, κοινωνικού αποκλεισμού, ρατσισμού, προληπτική ανάπτυξη δράσεων)
- **Καλλιέργεια αντιστάσεων** (σε σχολικό, περιφερειακό, θεσμικό επίπεδο) έναντι κάθε μορφής αδικίας
- **Ανάπτυξη στρατηγικών υποστήριξης** (προσωπικές και επαγγελματικές) της ΚΔ

Σχολική ηγεσία για κοινωνική δικαιοσύνη και ευρύτερο πλαίσιο ζωής ως ομόκεντροι κύκλοι

	<p>Οι αξίες μας (Αυτό που είναι σημαντικό για εμάς στη ζωή. Αυτό που μας ωθεί. Αυτό που μας δίνει κατεύθυνση. Αυτό για το οποίο αξίζει να παλέψουμε)</p>	<p>Εμπόδια</p>	<p>Τι μπορώ να κάνω</p>
--	--	----------------	-------------------------

<p>Εργασία/Εκπαίδευση</p>			
---------------------------	--	--	--

<p>Σχέσεις</p>			
----------------	--	--	--

<p>Ελεύθερος Χρόνος</p>			
-------------------------	--	--	--

<p>Προσωπική Ανάπτυξη/Υγεία</p>			
-------------------------------------	--	--	--

--	--	--	--

Εργαστήρι.....

- Ποιες είναι οι **βασικές μορφές ετερότητας** που μπορεί κανείς να συναντήσει στα σχολεία;
- Ποιες είναι οι **βασικές προκλήσεις** που αντιμετωπίζετε σε σχέση με την **ισότιμη πρόσβαση και συμπερίληψη κατά τη διδασκαλία, μάθηση & αξιολόγηση** στο σχολείο σας;
- Ποιες είναι οι **πρωτοβουλίες** που έχει αναλάβει το σχολείο σας για να διαχειριστεί την ισότιμη πρόσβαση και συμπερίληψη;

Παράδειγμα πρακτικής που ανταποκρίνεται στην πρόκληση:

1. Ποιο πρόβλημα επιχειρήσατε να αντιμετωπίσετε, όταν σχεδιάστηκε η συγκεκριμένη πρακτική;
2. Ποια πρακτική υιοθετήθηκε; Τι έκανε η διεύθυνση του σχολείου σας ή εσείς;
3. Ποιο ήταν το αποτέλεσμα; Τι επίδραση είχε η αλλαγή αυτή; Τι διαφορά σε σχέση με την αρχική κατάσταση;
4. Τι αποκομίσατε από την εμπειρία; Τι θα κάνατε διαφορετικά αν το ξανακάνατε;

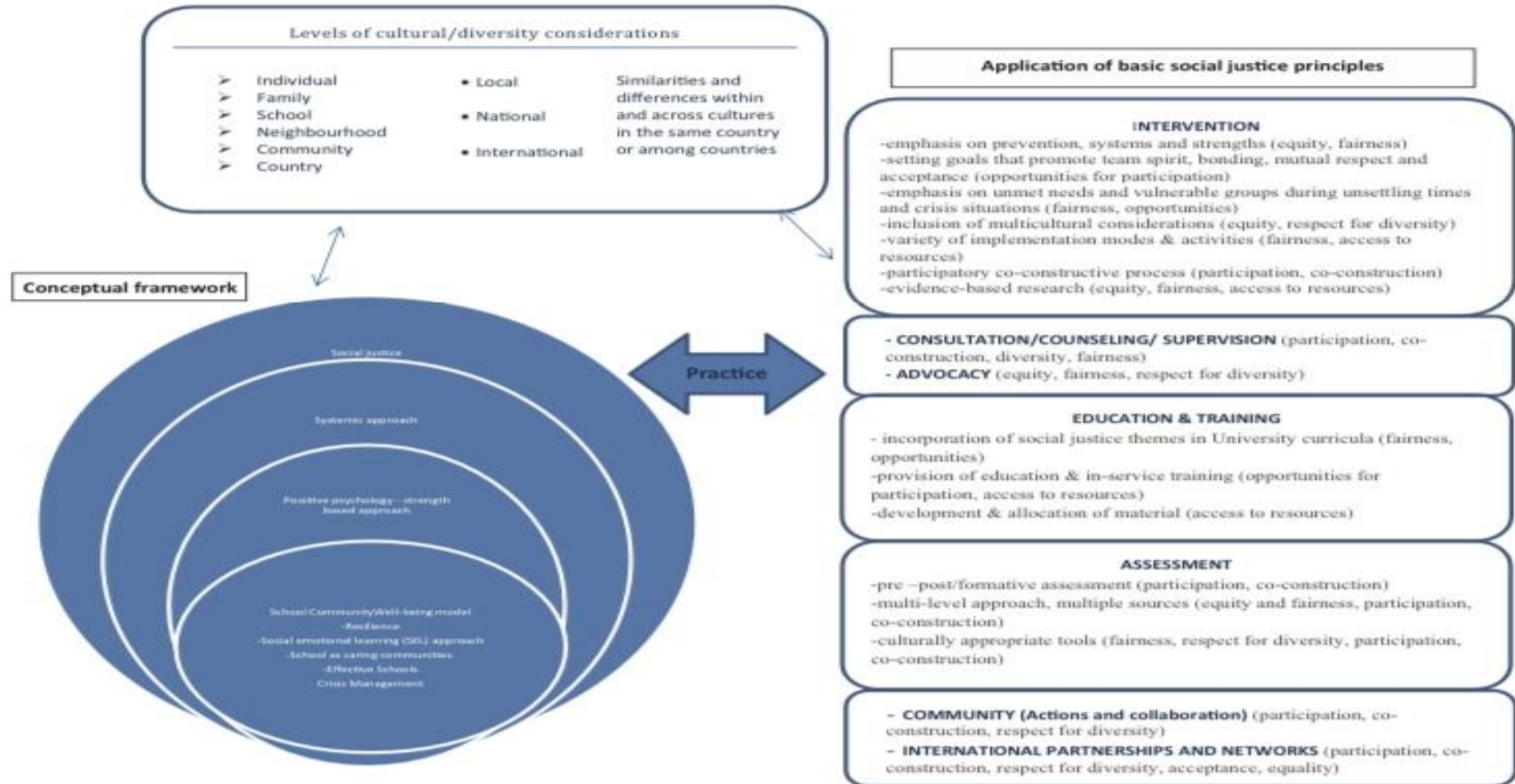

Figure 1. Multi-level conceptual framework and practical application of social justice principles in school community: a transnational approach.

Τα άτομα με αναπηρία διεθνώς και το πρόβλημα

- **Ιστορικό.** Αλλαγή στάσεων και αντιλήψεων για το **Παιδί και τις ανάγκες του**. Ο 18ος αιώνας: Διαφωτισμός . J.J. Rousseau . Οι νέες αντιλήψεις: βάση της ανάπτυξης και θεμέλιο της παιδαγωγικής/οργάνωσης του σχολείου. Παιδοκεντρική Εκπαίδευση.
- **Το Κίνημα Κοινωνικών Δικαιωμάτων κατά των διακρίσεων 1960**
- **Η πραγματικότητα στη ζωή και την Εκπαίδευση των ατόμων με αναπηρία:**
 - Ανάλογα με τη χώρα, μέχρι 90% δεν έχουν πρόσβαση σε σχολείο, 81% δεν έχουν εργασία. **Περίπου το 15% του παγκόσμιου πληθυσμού ζει με κάποια μορφή αναπηρίας**
 - Συνήθως θεωρείται ότι δεν είναι ικανά να ασκήσουν τα δικαιώματά τους και δεν περιλαμβάνονται σε αυτά που επηρεάζονται από τις διακρίσεις (με βάση καταγωγή, φύλο, κλπ).
 - Συνήθως οι πρακτικές και οι δομές- σχολεία, ιδρύματα, υπηρεσίες για τα άτομα με αναπηρία- στηρίζονται στον αποκλεισμό και το διαχωρισμό με βάση την αναπηρία.
- **Νομοθεσία κατά των διακρίσεων με βάση την αναπηρία**
- **Διεθνές κίνημα για τη αναπηρία με σύνθημα «τίποτα για εμάς χωρίς εμάς»** σε κάθε τομέα της κοινωνικής, πολιτικής, οικονομικής και πολιτιστικής ζωής.

Autistic children strapped to a radiator in a mental hospital, 1982.

1. Ποιοι είναι αυτοί που αποτυγχάνουν;
2. Ποιος λαμβάνει τι είδους εκπαίδευση και γιατί;
3. Ανταποκρίνεται το σχολείο στα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες των μαθητών του;
4. Πως αντιμετωπίζεται η διαφορετικότητα μέσα στο σχολείο;
5. Έχει αποστασιοποιηθεί το ελληνικό σχολείο από τη λογική της ομοιογένειας;
6. Ποιοι είναι οι τρόποι αντιμετώπισης του σχολείου για την αποφυγή των εκπαιδευτικών ανισοτήτων;

Αντιλήψεις και έρευνες για την αναπηρία και τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία

Οι ανάγκες και τα ανθρώπινα δικαιώματα:

Έντονες συζητήσεις, ερωτήματα και έρευνες τεκμηρίωσης :

- Τα παιδιά – τα άτομα με δυσκολίες/αναπηρία έχουν δικαίωμα εκπαίδευσης ή μόνο κοινωνικής συμμετοχής όπως όλοι οι συνομήλικοι;
- Στις ίδιες υπηρεσίες – πχ ίδιο σχολείο, μαζί ή ξεχωριστά; Υπάρχουν προϋποθέσεις;
 - ωρίμανση, σχολική ετοιμότητα, ικανότητα μάθησης -εκπαιδεύσιμο, κοινωνικές δεξιότητες
 - όχι συμπεριφορά που ενοχλεί τους άλλους.
- Οι ανάγκες και τα δικαιώματα διαφέρουν ανάλογα με τα χαρακτηριστικά - την κατηγορία (διάγνωση);

Οι απαντήσεις και πρακτικές ανάλογα με επικρατούσες αντιλήψεις για την αναπηρία και τον ορισμό της αναπηρίας

Ορισμός και Πρότυπα της αναπηρίας

Φιλανθρωπικό Πρότυπο

- Αναπηρία = ανημποριά, ανικανότητα
- Παρέμβαση = φιλανθρωπία και οικονομική βοήθεια

Ιατρικό Πρότυπο

- Αναπηρία = Πρόβλημα του ατόμου
- Ιατρική παρέμβαση = Η λύση

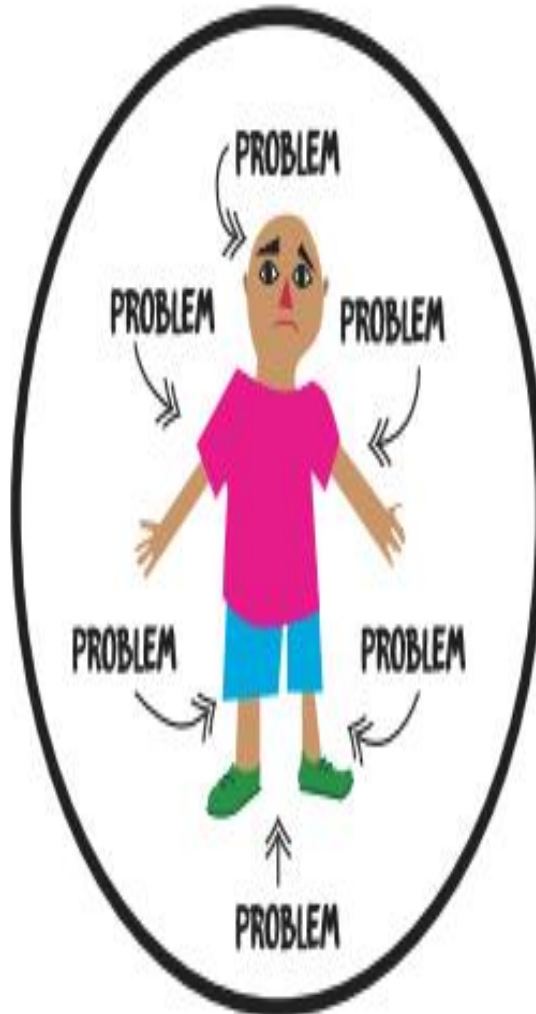
Κοινωνικό Πρότυπο

- Αναπηρία = σχέση με περιβάλλον. πρόβλημα ισότητας
- Συμπερίληψη και θετικές στάσεις = Η λύση

Η αναπηρία ως ζήτημα ανθρωπίνων δικαιωμάτων

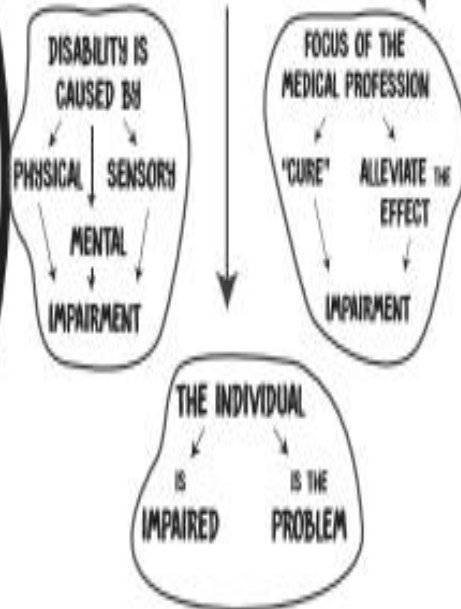
THE MEDICAL MODEL OF DISABILITY

THE INDIVIDUAL

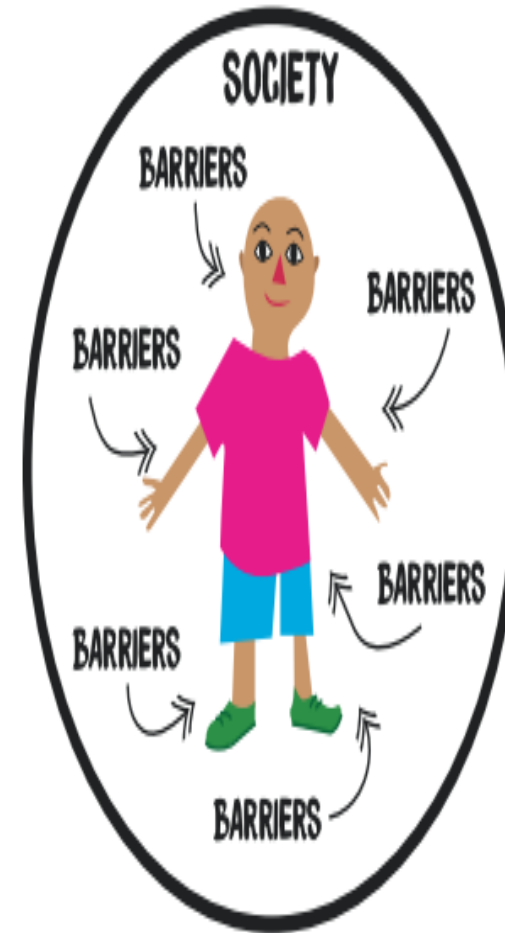

IMPAIRMENTS AND CHRONIC ILLNESS
OFTEN POSE REAL DIFFICULTIES BUT
-THEY ARE **NOT** THE **MAIN** PROBLEMS

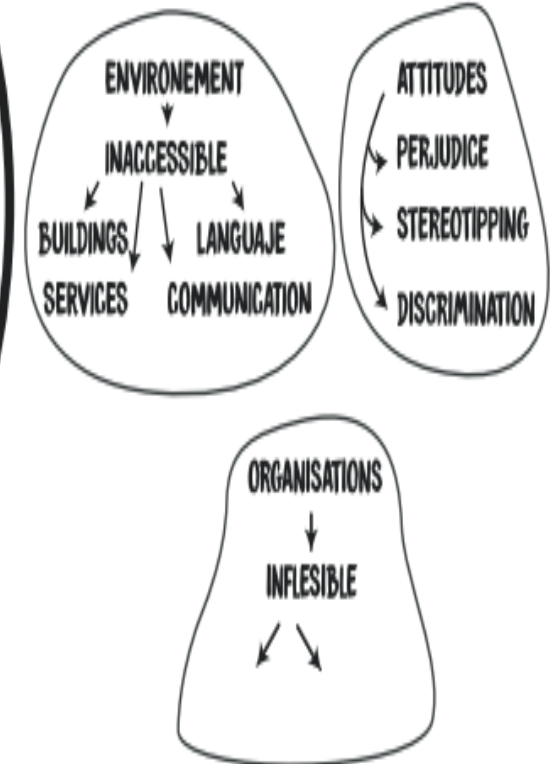
TRADITIONAL VIEW

THE SOCIAL MODEL OF DISABILITY

SOCIAL "BARRIERS"

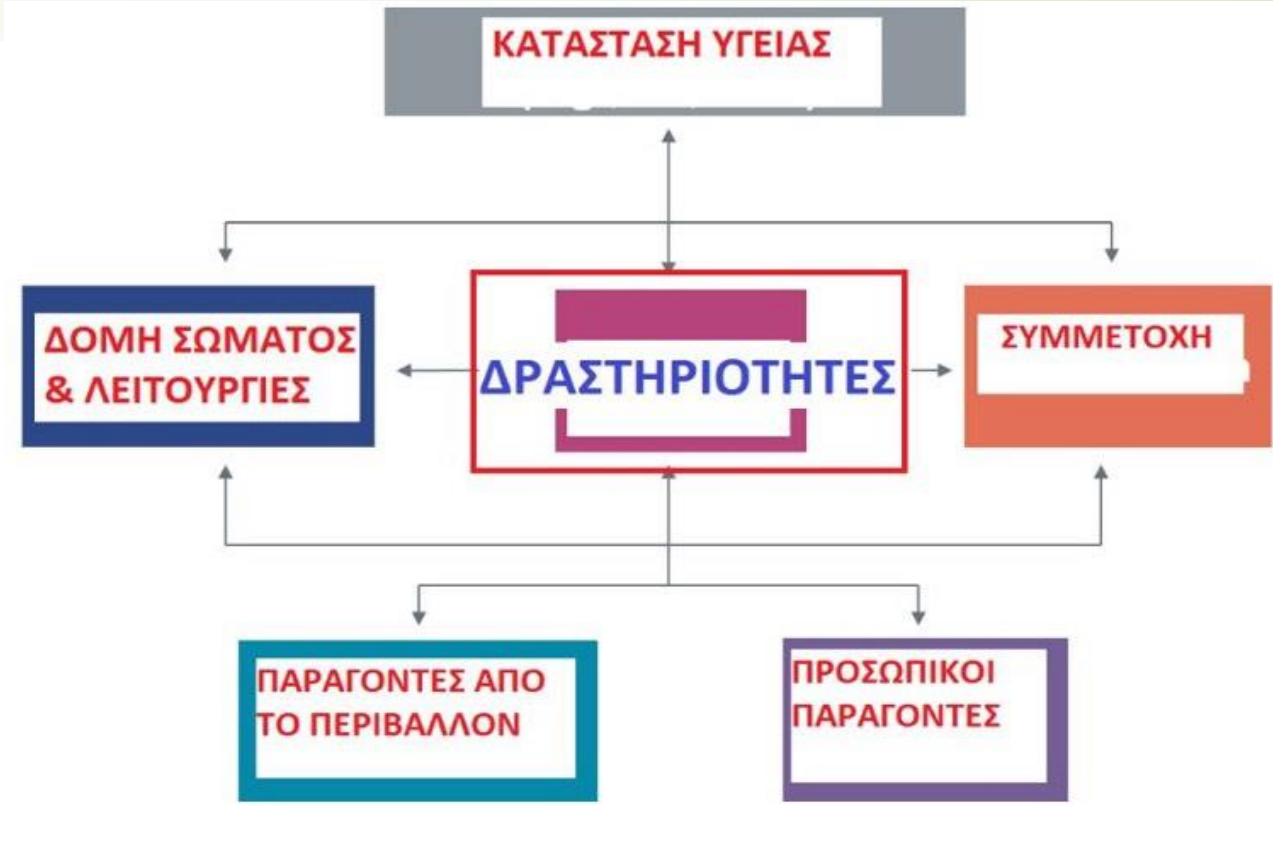

Τύποι σκέψης για τα άτομα με αναπηρία και μορφές εκπαίδευσης

Πρότυπο Σκέψης	Χαρακτηριστικά	Μορφή Εκπαίδευσης
Παραδοσιακό	Άτομο ντροπή στην οικογένεια. Ενοχή και άγνοια.	Αποκλεισμός από την εκπαίδευση
Ιατρικό	Εστίαση στο τι δεν μπορεί να κάνει. Προσπάθεια αποκατάστασης. Διαφορετικά το άτομο διαχωρίσιμο.	Διαχωρισμός Ιδρύματα/νοσοκομεία Ειδικά Σχολεία με «ειδικούς», Ειδικούς εκπαιδευτικούς
Ιατρικό	Το άτομο μπορεί να ενισχύεται με μικρές προσαρμογές υποστήριξης με στόχο την ομαλή λειτουργικότητα και την μείωση της αναπηρίας. Συνεχές υπηρεσιών με βάση τη σοβαρότητα και τον τύπο της αναπηρίας.	Ένταξη στο τυπικό σχολείο: α) ίδιο χώρο- ξεχωριστές τάξεις /μονάδες β) κοινωνικά σε μερικές δραστηριότητες πχ φαγητό, συνελεύσεις ή τέχνη γ) στην τάξη με υποστήριξη, αλλά χωρίς αλλαγές στη διδασκαλία και την μάθηση Τι δεν μπορούν να κάνουν προσδιορίζει τη μορφή εκπαίδευσής τους.

Πρότυπο Σκέψης	Χαρακτηριστικά	Μορφή Εκπαίδευσης
Κοινωνικό πρότυπο	<p>Εντοπίζονται τα εμπόδια- εξευρίσκονται λύσεις για τη μείωση τους.</p> <p>Η πηγή της αναπηρίας θεωρείται ότι βρίσκεται στα εμπόδια λόγω στάσεων, περιβάλλοντος, και οργάνωσης, και αντιμετωπίζονται για να μεγιστοποιηθεί το δυναμικό όλων.</p> <p>Τα άτομα με αναπηρία είναι ευπρόσδεκτα. Οι σχέσεις αναπτύσσονται σκόπιμα. Τα άτομα με αναπηρία επιτυγχάνουν το δυναμικό τους.</p> <p>Προσωποκεντρική προσέγγιση.</p>	<p>Συμπεριληπτική εκπαίδευση- σχολείο όπου όλοι είναι ευπρόσδεκτοι και το προσωπικό, γονείς και οι μαθητές σέβονται τη διαφορετικότητα και δίνεται υποστήριξη ώστε όλοι να μπορούν να επιτύχουν σχολικά και κοινωνικά.</p> <p>Απαιτείται αναδιοργάνωση διδασκαλίας, μάθησης και αξιολόγησης. Υποστήριξη από συνομηλίκους ενθαρρύνεται. Εστίαση στο τι μπορείς να κάνεις.</p>

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΑΝΑΠΗΡΟΥ

I. ΝΟΗΤΙΚΕΣ
ΙΚΑΝΟΤΗΤΕΣ

II. ΠΡΟΣΑΡΜΟΣΤΙΚΗ
ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ

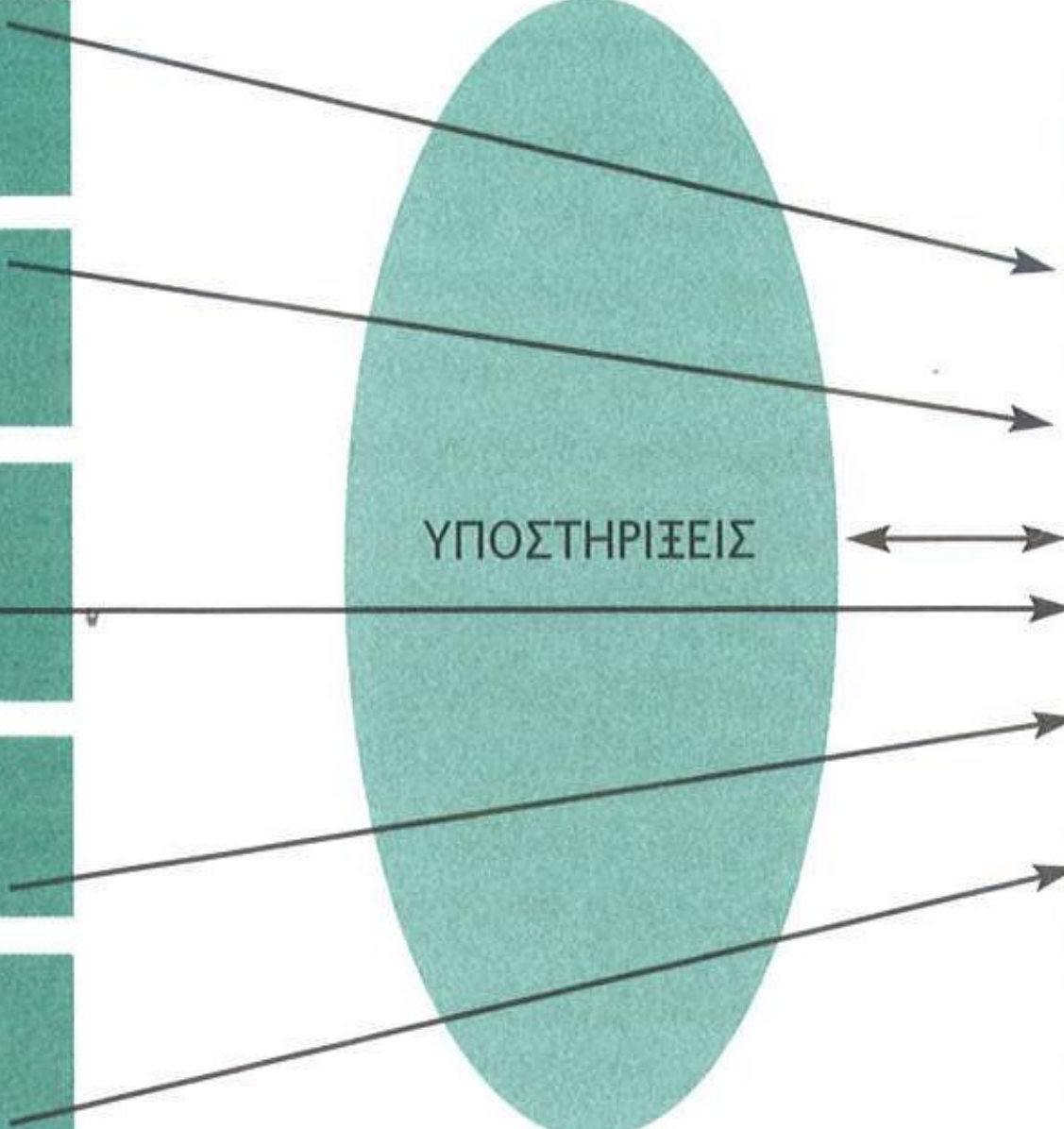
III. ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ,
ΑΛΛΗΛΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ,
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΡΟΛΟΙ

IV. ΥΓΕΙΑ

V. ΠΛΑΙΣΙΟ

ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΕΙΣ

Λειτουργικότητα
Ατόμου

Πρότυπα Εκπαίδευσης των ατόμων με αναπηρία

Σήμερα στις χώρες ΕΕ συνυπάρχουν και αντιπαρατίθενται διάφορες τάσεις πρακτικής:

- **Μορφές Εκπαίδευσης: Ποιο είναι το πρόβλημα- η αναπηρία ή το περιβάλλον;**
- **Μορφές Εκπαίδευσης: Τύποι σκέψης για τα άτομα με αναπηρία.**
- **Πού η παρέμβαση: Ενταξιακή (integrated) και Συμπεριληπτική (inclusive) Εκπαίδευση;**
- **Σχολείο για όλους και Συμπερίληψη**

Τα πιο πάνω επηρεάζουν τις προτάσεις και τις διεκδικήσεις για αλλαγή.

Σχολείο για όλους και Συμπερίληψη

- Το σχολείο για όλους είναι στόχος της χιλιετίας από το 2000 (Unesco EFA Education For All Agenda) για αύξηση της πρόσβασης στην εκπαίδευση. Όμως χωρίς την αρχή της συμπερίληψης ορισμένες ομάδες μαθητών κινδυνεύουν να αποκλειστούν.
- Η συμπερίληψη επίσης στοχεύει στη διασφάλιση της πρόσβασης αλλά αναφέρεται σε πρόσβαση με αλλαγή του σχολείου για **να μπορούν όλοι να «μάθουν μαζί»** και για μια μεγάλου βαθμού ποιοτική εκπαίδευση χωρίς διακρίσεις, είτε αυτές εκδηλώνονται μέσα στο σύστημα του σχολείου είτε έξω από αυτό.
- Η συμπεριληπτική εκπαίδευση αυξάνει τη συμμετοχή και μειώνει τον αποκλεισμό διασφαλίζοντας τη φοίτηση, τη συμμετοχή και την επιτυχία όλων των μαθητών, ιδίως αυτών που αποκλείονται ή κινδυνεύουν να περιθωριοποιηθούν (Unesco).
- **Συνέργεια των δυο Συμβάσεων:**
 - **Η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού ΟΗΕ 1989**
 - **Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία 2006**

Αλλαγή των αντιλήψεων και των πρακτικών με την Σύμβαση

- Η αναπηρία ορίζεται, στο προοίμιο και στο πρώτο άρθρο, ως **αποτέλεσμα αλληλεπίδρασης** μεταξύ των προσώπων και περιβαλλοντικών και ψυχολογικών (στάσεων, συμπεριφοράς) **εμποδίων**.
- Τονίζεται ο «**καθολικός σχεδιασμός**» που «σημαίνει το σχεδιασμό προϊόντων, περιβαλλόντων, προγραμμάτων και υπηρεσιών που θα μπορούν να χρησιμοποιηθούν από όλους τους ανθρώπους, στη μεγαλύτερη δυνατή έκταση, χωρίς ανάγκη προσαρμογής ή εξειδικευμένου σχεδιασμού» άρθρο 2
- Το **δικαίωμα της Εκπαίδευσης** (άρθρο 24) είναι αναφαίρετο δικαίωμα ισότιμο με το δικαίωμα της υγείας (άρθρο 25)

Προτάσεις που εκφράζουν θέσεις σχετικά με την συμπερίληψη των μαθητών/τριών με αναπηρία ή/και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες στο γενικό σχολείο. Διαβάστε προσεκτικά κάθε μία από αυτές και σημειώστε το βαθμό της συμφωνίας σας με την κάθε θέση χρησιμοποιώντας την κλίμακα από 1- 5 (όπου 1= ΔΙΑΦΩΝΩ ΑΠΟΛΥΤΑ, 2= ΔΙΑΦΩΝΩ, 3= ΟΥΤΕ ΣΥΜΦΩΝΩ ΟΥΤΕ ΔΙΑΦΩΝΩ 4= ΣΥΜΦΩΝΩ 5= ΣΥΜΦΩΝΩ ΑΠΟΛΥΤΑ).

1	Η συμπερίληψη θέτει σε κίνδυνο τους/τις μαθητές/τριες χωρίς αναπηρία ή/και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες	1	2	3	4	5
2	Το κόστος της συμπερίληψης είναι απαγορευτικό σε μια εποχή με σοβαρά οικονομικά προβλήματα	1	2	3	4	5
3	Οι μαθητές/τριες που φοιτούν σε τμήμα ένταξης (Τ.Ε) ή σε σχολικές μονάδες ειδικής αγωγής και εκπαίδευσης-Ειδικά Σχολεία (ΣΜΕΑΕ) έχουν εξατομικευμένη (1:1) στήριξη	1	2	3	4	5
4	Ο διαχωρισμός των μαθητών/τριών με αναπηρία ή/και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες και η εκπαίδευσή τους σε ξεχωριστές δομές διασφαλίζει ποιότητα και επιτυχία στην εκπαίδευσή τους.	1	2	3	4	5
5	Στο πλαίσιο της συμπερίληψης καλείται το σχολείο να εντοπίσει τα εμπόδια που δυσχεραίνουν τη μάθηση και περιθωριοποιούν το/τη μαθητή/τρια με αναπηρία ή/και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες	1	2	3	4	5
6	Η συμπερίληψη αδυνατεί να ανταποκριθεί στις ανάγκες μαθητών/τριών με σοβαρή αναπηρία	1	2	3	4	5
7	Ο/Η εκπαιδευτικός στη συμπεριληπτική διδασκαλία υποχρεώνεται να μειώσει την ύλη του και να υποβαθμίσει το επίπεδο διδασκαλίας λόγω της συνύπαρξης ποικίλων ειδικών μαθησιακών αναγκών	1	2	3	4	5
8	Η επιλογή ένταξης των μαθητών/τριών στο γενικό σχολείο, ανεξάρτητα από τις ιδιαιτερότητές τους προϋποθέτει ή/και οδηγεί στην κατάργηση των ΣΜΕΑΕ	1	2	3	4	5
9	Η συμπερίληψη περιορίζει την εξειδικευμένη και πολύπλευρη υποστήριξη των μαθητών/τριών με αναπηρία ή/και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες	1	2	3	4	5
10	Η «συνεκπαίδευση» αποτελεί πρακτική συμπεριληπτικής προσέγγισης	1	2	3	4	5
11	Η υποστήριξη του τυπικού σχολείου από εξειδικευμένο προσωπικό δίνει τη δυνατότητα σε όλο το εξειδικευμένο προσωπικό να μπαίνει στην τάξη και να υποστηρίζει το/τη μαθητή/τρια με αναπηρία ή/και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες	1	2	3	4	5
12	Η συμπερίληψη ανάμεσα στα άλλα πρεσβεύει πως ένας/μία μαθητής/τρια με σοβαρές δυσκολίες στη μάθηση ή/και στη συμπεριφορά θα πρέπει να παρακολουθεί την τυπική τάξη του σχολείου ακόμα και αν διαταράσσει τη μαθησιακή διαδικασία	1	2	3	4	5
13	Η συμπερίληψη προτρέπει τη χρήση πολυαισθητηριακής προσέγγισης στη διδασκαλία	1	2	3	4	5
14	Η φιλοσοφία της συμπερίληψης εστιάζει ειδικά στην ένταξη των μαθητών/τριών με αναπηρία ή/και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες στο τυπικό σχολείο	1	2	3	4	5
15	Το ιατροκεντρικό μοντέλο (διάγνωση-θεραπεία- αποκατάσταση) διευκολύνει την συμπερίληψη μαθητών/τριών με αναπηρία ή/και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες στο τυπικό σχολείο	1	2	3	4	5

Ενταξιακή και Συμπεριληπτική Εκπαίδευση

- ▶ **Implementing Inclusive Education: A Commonwealth Guide to Implementing ...**
Richard Rieser 2008

Figure 4.2. Integrated education

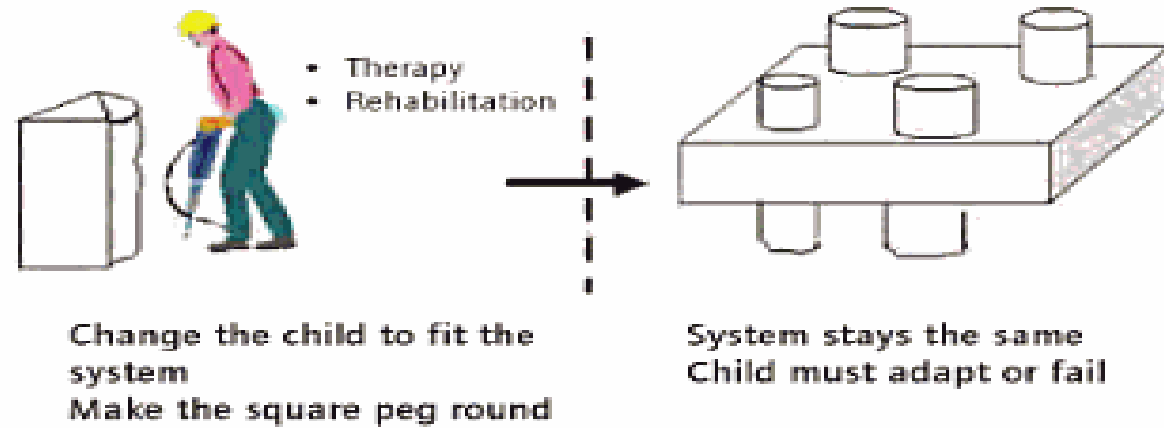
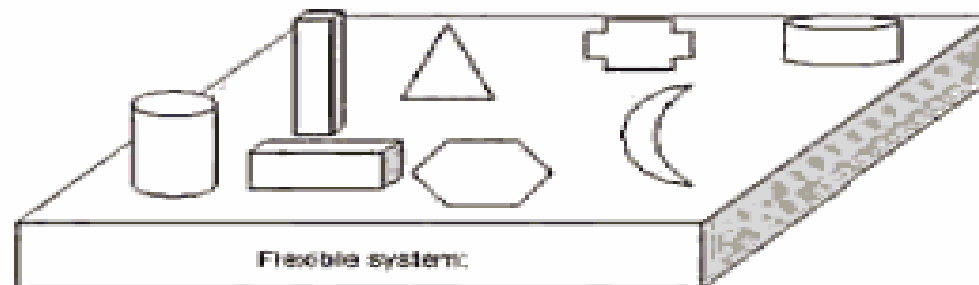
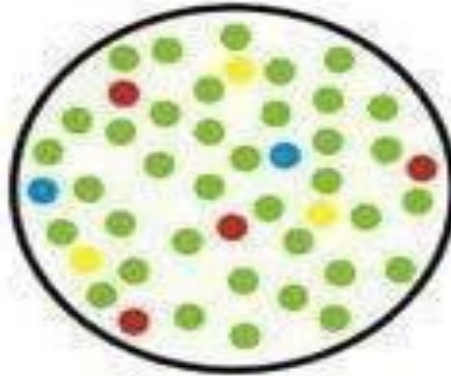

Figure 4.3. Inclusive education

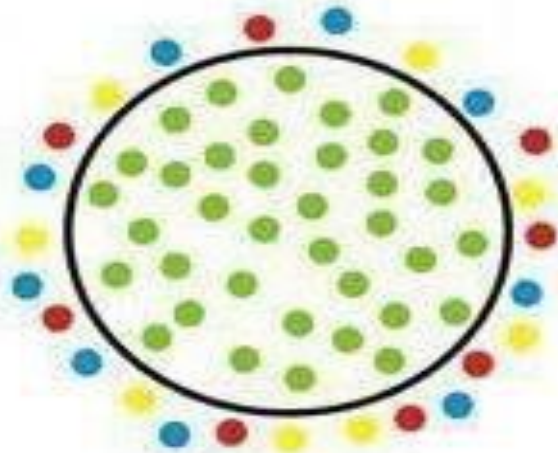

Children are different
All children can learn
Different abilities, ethnic groups, size, age, background, gender

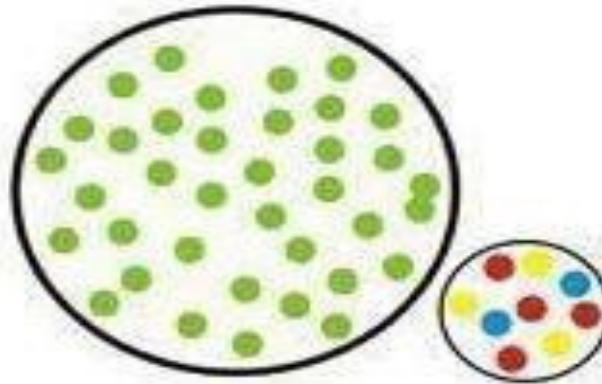
Γιατί η 'Ενσωμάτωση' δε σημαίνει το ίδιο με την 'Ένταξη, Συμπερίληψη';

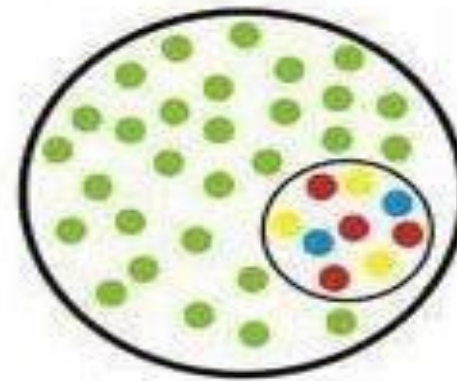
Ένταξη, Συμπερίληψη

Αποκλεισμός

Διαχωρισμός

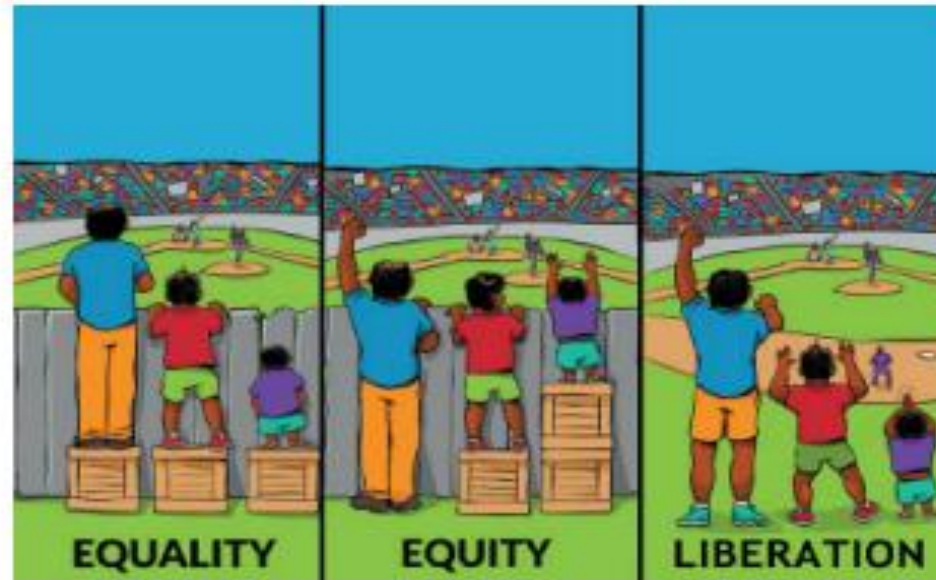

Ενσωμάτωση

Τι εννοούμε με τον όρο «συμπερίληψη»;

- ▶ Ο όρος **συμπερίληψη ή συμπεριληπτική εκπαίδευση** αναφέρεται στην εκπαίδευση η οποία είναι βασισμένη σε έννοιες, μοντέλα και διαδικασίες που επικεντρώνονται στην **ισότιμη πρόσβαση και συμμετοχή στη μάθηση όλων των παιδιών**, ανεξάρτητα από το φύλο τους, τις ικανότητες ή τις αναπηρίες τους, τη φυλή, τις θρησκευτικές πεποιθήσεις, τον σεξουαλικό προσανατολισμό, την κοινωνικοοικονομική τους κατάσταση ή κάθε άλλη διαφορά.
- ▶ Σημαίνει το να δίνεται σε όλους τους μαθητές **πρόσβαση στην εκπαίδευση** καθώς και η ευκαιρία να την απολαύσουν μαζί με τους/τις συμμαθητές/τριες τους, τιμώντας τη **διαφορετικότητα και προωθώντας ίσες ευκαιρίες για όλα τα πρόσωπα**.
- ▶ Η συμπερίληψη με τη σειρά της αυξάνει την **παρουσία, τη συμμετοχή και την καλή επίδοση όλων των μαθητών/τριών** και αναγνωρίζει και ελαχιστοποιεί τα εμπόδια στη μάθηση και τη συμμετοχή.
- ▶ Ως ποιοτική εκπαίδευση αντιλαμβανόμαστε εκείνη που επικεντρώνεται **στο παιδί ως σύνολο – στην κοινωνική, συναισθηματική, πνευματική, σωματική και γνωσιακή ανάπτυξη κάθε μαθητή/τριας**.
- ▶ Μια **ποιοτική εκπαίδευση** βασίζεται σε τρεις κομβικούς πυλώνες: τη διασφάλιση της πρόσβασης σε **ποιοτικούς εκπαιδευτικούς**, τη διάθεση προς χρήση **ποιοτικών μαθησιακών εργαλείων και επαγγελματικού εξοπλισμού**, και την καθιέρωση ενός **ασφαλούς και υποστηρικτικού ποιοτικού μαθησιακού περιβάλλοντος**.

Η πολιτική ενός συμπεριληπτικού σχολείου προσφέρει στους μαθητές την ισότιμη ευκαιρία να λάβουν ποιοτική εκπαίδευση.

(Source: Interaction Institute for Social Change | Artist: Angus Maguire.)

Η ισότιμη ευκαιρία διαφέρει από την ισότητα των ευκαιριών. Η αριστερή επάνω εικόνα παρουσιάζει την ισότητα των ευκαιριών: η παροχή της ίδιας βοήθειας σε κάθε άτομο για την επίτευξη του ίδιου αποτελέσματος. Αυτό φαίνεται δίκαιο, αλλά αν παρατηρήσετε καλά θα δείτε ότι αποτυγχάνει να παρέχει στα άτομα όσα πραγματικά χρειάζονται. Η μεσαία επάνω εικόνα παρουσιάζει την ισότιμη ευκαιρία: κάθε άτομο λαμβάνει ό,τι χρειάζεται προκειμένου να επιτύχει το ίδιο αποτέλεσμα. Η βοήθεια είναι διαφορετική για κάθε άτομο, αλλά το αποτέλεσμα είναι το ίδιο.

Η εστίαση στην ισοτιμία αντί στην ισότητα μπορεί να είναι μια σημαντική αλλαγή που πρέπει να κάνουν τα άτομα ως μέρος της πορείας τους προς τη συμπερίληψη. Η τελευταία εικόνα παρουσιάζει τον στόχο των πολιτικών της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης: θα πρέπει να αρθούν όσο το δυνατόν περισσότερα εμπόδια αντιμετωπίζουν όλους τους μαθητές για τη μάθηση. Ενώ οι μαθητές και οι συνθήκες αλλάζουν, η άρση των εμποδίων για τη μάθηση είναι μια διαρκής προσπάθεια και μπορεί, επίσης, να απαιτεί την αλλαγή των αντιλήψεων, την οποία θα εξετάσουμε παρακάτω στην Ενότητα 4.

Εντοπισμός Μαθησιακών φραγμών

Φυσικοί φραγμοί

όπου λαμβάνει χώρα η μάθηση π.χ. πρόσβαση σε ένα κτίριο ή σε έναν πόρο

Κοινωνικο-Πολιτισμικοί φραγμοί

το «τι» της μάθησης π.χ. είναι σχετικά τα παραδείγματα που χρησιμοποιούμε; Είναι σαφείς οι οδηγίες μας;

Γνωστικοί φραγμοί

πώς μαθαίνουν οι φοιτητές -τριες; Αφομοιώνουν, επεξεργάζονται, ανακαλούν ή συνθέτουν τη γνώση αποτελεσματικά;

Εντοπισμός Μαθησιακών φραγμών

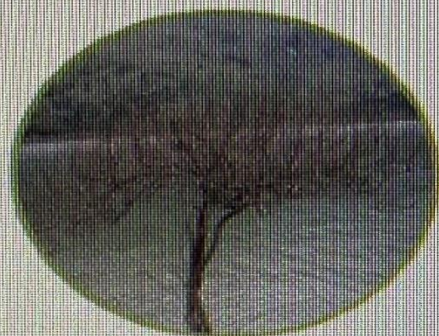
McAllister, C. (2002) Tips for creating an inclusive mathematics classroom using universal design principles. Available at: <http://cstl-csm.semo.edu/mcallister/mainpage/>

Tips%20for%20creating%20an%20inclusive%20mathematics%20classroom.ppt

Η αναγκαιότητα της συμπερίληψης

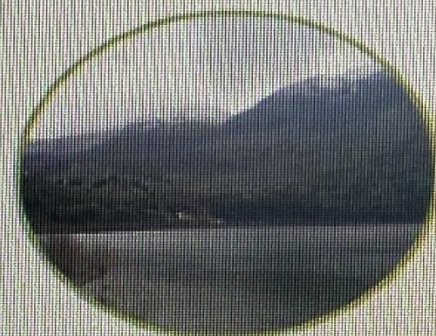
Η συνεκπαίδευση φοιτητών/τριών με διαφορετικές γνωστικές, συναισθηματικές και κοινωνικές δεξιότητες απαρτίζεται από μία ποικιλομορφία των αναγκών τους σε σύγχρονα πλαίσια.

Τα τυπικά εξελισσόμενα άτομα αποκτούν θετικές στάσεις και συνυπάρχουν ομαλά με άτομα με επιπρόσθετες ανάγκες.

Η εκπαιδευτική συμπερίληψη ατόμων με εκπαιδευτικές ανάγκες αποτελεί αντικείμενο διεθνών μελετών.

Χαρακτηρίζεται ως δυναμικό φαινόμενο που αντανακλά τη φιλοσοφία και τις πρακτικές των παγκόσμιων οργανισμών (Unesco, 1994, 2017).

Δεν μπορεί να υπάρξει βελτίωση/άνοιγμα της εκπαίδευσης χωρίς τους/τις εκπαιδευτικούς

- Συμβολή στη διαμόρφωση αιτήματος
- Αναγνώριση των δυσκολιών
- Καλλιέργεια δεξιοτήτων αναζήτησης και αποδοχής βοήθειας
- Ενίσχυση/ ενδυνάμωση στην υιοθέτηση νέων οπτικών ή/και πρακτικών

Figure 5: Included Middle and in Motion

Η ηθική της φιλοξενίας στη σχολική κοινότητα

- **Σχεσιακή Υπευθυνότητα**, που σημαίνει ότι όλοι είμαστε υπεύθυνοι για το πώς συμμετέχουμε στην κατασκευή της πραγματικότητας.
- Ο γάλλος φιλόσοφος Ζ. Ντεριντά έχει γράψει μια σειρά από κείμενα για να υποστηρίξει τη **φιλοξενία άνευ όρων και για τη σημασία που έχει το να συν-κατασκευάζουμε τοπία συνύπαρξης από κοινού με τους άλλους**
- Τα παιδιά είναι σημαντικό να διδαχτούν από νωρίς, ήδη από το Νηπιαγωγείο και το Δημοτικό, την αξία που έχουν η **αβεβαιότητα και η ρευστότητα και η επαφή με την ετερότητα**, σαν συνθήκες **δημιουργικότητας και αυτενέργειας**.
- Υπό αυτό το πρίσμα η ιδέα της δημιουργίας των **τοπίων μεικτο-φιλίας**, στα οποία αλληλεπιδρούν πολιτισμοί, κουλτούρες και ετερότητες, είναι ένας τρόπος εμπλουτίσουμε τις δεξιότητές τους για τις προσκλήσεις που φέρνει η εποχή της ρευστότητας και της αβεβαιότητας.

Παιδαγωγική καταξιωτική διαλογική μέθοδο μπορεί να αποτελεί ένα εργαλείο σκέψης και προσανατολισμού για εναλλακτική παιδαγωγική πράξη και να συμβάλει στην δημιουργία ενός συμπεριληπτικού σχολείου.

Καταξιωτική διερεύνηση (appreciative inquiry) (Cooperider & Srivastva, 1987)

Στο κέντρο αυτής της μεθόδου τίθενται ο διάλογος η συνεργατικότητα και η συμπερίληψη.

Ως άτομα ή ως λαοί, πολεμώντας για την αποκατάσταση της ανθρωπιάς (μας) θα επιχειρήσουμε (εμείς) να αποκαταστήσουμε την αληθινή γενναιοψυχία. Κι αυτός ο αγώνας, λόγω του σκοπού που του δόθηκε..., αποτελεί πραγματικά πράξη αγάπης.

Πάουλο Φρέιρε

Η Αγωγή του Καταπιεζόμενου (1970. σ. 29)

Ταμπέλες ή ανάγκες;

Δεν είμαι... Έχω ανάγκη...

Διεπιστημονική προσέγγιση της φροντίδας στο εκπαιδευτικό πεδίο

- Τα τελευταία χρόνια ένα σημαντικό ποσοστό μαθητών/τριών αντιμετωπίζει προκλήσεις στο σχολικό περιβάλλον, οι οποίες φαίνεται να σχετίζονται με την εκδήλωση δυσκολιών τόσο στην **ψυχοκοινωνική τους προσαρμογή** όσο και με προβλήματα σε **ακαδημαϊκό επίπεδο** (Achenbach & Rescorla, 2007. Hatzichristou, Lykitsakou, Lampropoulou, & Dimitropoulou 2010).

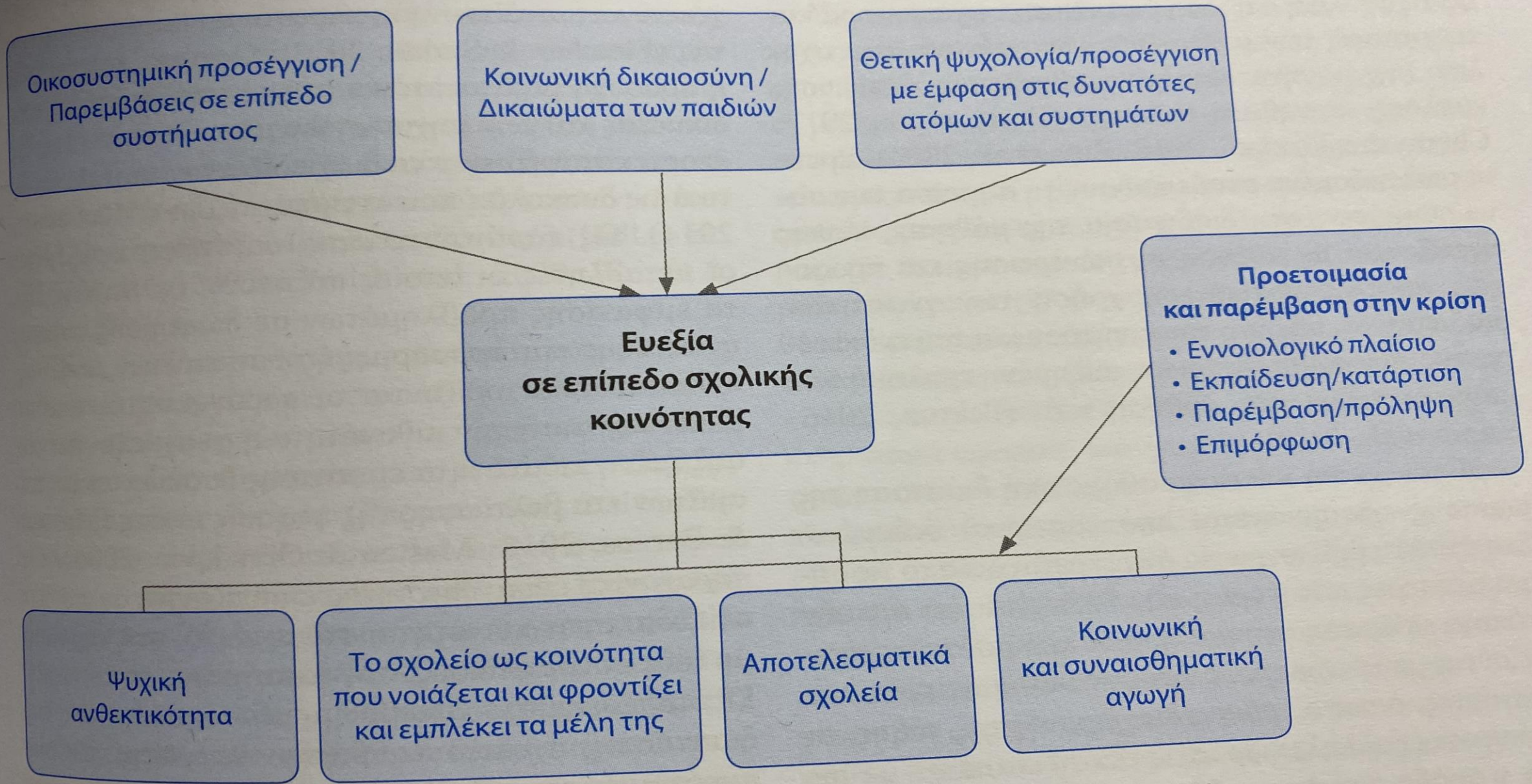

Figure 1: CASEL's Framework for Systemic SEL

- ▶ Επιδημιολογικές μελέτες σε διάφορες χώρες συγκλίνουν σε ένα ποσοστό **10- 20%** παιδιών που παρουσιάζουν **προβλήματα ψυχικής υγείας, με συχνότερα την κατάθλιψη, το άγχος, τις διαταραχές διατροφής, ύπνου, προσοχής και συμπεριφοράς**, καθώς και την **απουσία συμβουλευτικής ή ψυχοκοινωνικής στήριξης** στην πλειοψηφία αυτών των παιδιών.
- ▶ Στην Ελλάδα, αντίστοιχο ποσοστό μαθητών/τριών παρουσιάζει ψυχοκοινωνικές δυσκολίες, οι οποίες έχουν αρνητική επίδραση στη σχολική προσαρμογή και στην ακαδημαϊκή επίδοση και αποτελεσματικότητα.
- ▶ Έρευνες σε παιδιά προσχολικής και σχολικής ηλικίας στα ελληνικά σχολεία έδειξαν ότι ένα ποσοστό **16% αντιμετωπίζουν δυσκολίες ψυχοκοινωνικής προσαρμογής** (Χατζηχρήστου, Πολυχρόνη, Μπεζεβέγκης, & Μυλωνάς, 2011).
- ▶ Οι **σχέσεις** των μαθητών/τριών μεταξύ τους, αλλά και οι σχέσεις του/της εκπαιδευτικού με τους/τις μαθητές/τριες και γενικότερα το **κλίμα της τάξης** έπαιζαν καθοριστικό ρόλο στη συμπεριφορά των παιδιών.

Σχήμα 1. Συνθετική προσέγγιση της ευεξίας σε επίπεδο σχολικής κοινότητας

Οι κυριότερες από αυτές τις θεωρήσεις είναι:

- α) η **συστημική προσέγγιση** του σχολείου, το οποίο θεωρείται ως ένα σύστημα, όπου οι συμπεριφορές των μαθητών/τριών ερμηνεύονται και κατανοούνται όχι μεμονωμένα αλλά μέσα στο πλαίσιο που εμφανίζονται (Χατζηχρήστου, 2015),
- β) η **θετική ψυχολογία** που επικεντρώνεται, αναφορικά με την πρόληψη, στην ενίσχυση και ενδυνάμωση των θετικών γνωρισμάτων και δυνατοτήτων των ατόμων και των συστημάτων που τα περιβάλλουν (Seligman & Csikszentmihalyi, 2000. Snyder & Lopez, 2002), Η θετική ψυχολογία εστιάζεται στην **προαγωγή της ευζωίας, της ευημερίας και της ικανοποίησης από τη ζωή, μέσα από την μελέτη του ρόλου των θετικών συναισθημάτων, χαρακτηριστικών, κινήτρων και ικανοτήτων των ανθρώπων.**
- γ) η **ψυχική ανθεκτικότητα** ως χαρακτηριστικό των τάξεων, αλλά και του σχολείου για τη θετική προσαρμογή των μαθητών/τριών, όταν βιώνουν ιδιαίτερα αντίξοες συνθήκες, καταστάσεις κρίσης ή τραυματικά γεγονότα ζωής (Doll, Zucker, & Brehm, 2009. Henderson & Milstein, 2008) και η **προαγωγή της ψυχικής ευεξίας και ευημερίας** των μαθητών/τριών,
- δ) τα **αποτελεσματικά σχολεία**, τα οποία προσαρμόζουν τους στόχους και τις λειτουργίες τους ανάλογα με τις ανάγκες όλων των μελών της σχολικής κοινότητας, καθώς όλοι/ες οι μαθητές/τριες – ανεξάρτητα από κοινωνικούς και οικονομικούς παράγοντες μπορούν να ωφεληθούν από την εκπαίδευση (Bickel & Beaujean, 2005. Χατζηχρήστου και συν. 2009),
- ε) τα σχολεία ως **‘κοινότητες που νοιάζονται’**, παρέχοντας τις κατάλληλες προϋποθέσεις για ενεργή συμμετοχή των μαθητών/τριών σε δραστηριότητες και ουσιαστική σύνδεση με θετικές κοινωνικές συμπεριφορές και στάσεις ή αντιλήψεις για το σχολείο και τη μάθηση (Humada-Ludeke, 2013).

«Νιώθοντας φροντίδα και υποστήριξη στο σχολείο»

“Feeling **CARED** in School”

- **Connected** - Συνεκτικότητα (Με ποιόν τρόπο αισθανόμαστε «συνδεδεμένοι» στην τάξη/σχολείο μας;)
- **Accepted**
- **Respected** Αίσθηση αποδοχής και σεβασμού (Τι είναι αυτό που στην τάξη/σχολείο μας, μας κάνει να αισθανόμαστε ασφαλείς και ενισχύει την αίσθηση του σεβασμού και της αποδοχής με βάση τις μοναδικές μας ανάγκες και δυνατότητες;)
- **Empowered** – Ενδυνάμωση - Ποια είναι τα δυνατά μας στοιχεία ως τάξη-σχολείο;
- **Discovering our strengths** – Ανακάλυψη των δυνατοτήτων μας (Με ποιόν τρόπο ή τάξη/σχολείο μας συμβάλλει στο να ανακαλύπτουμε και να εξελίσσουμε τα δυνατά μας στοιχεία;)

Πώς η τάξη μας/σχολείο μπορεί να λειτουργήσει ως ένα πλαίσιο φροντίδας, υποστήριξης, αποδοχής και ενδυνάμωσης με βάση τις διαφορετικές μας ανάγκες και δυνατότητες;

Εργαστήρι...

1. Με ποιον τρόπο αισθανόμαστε «κοντά» στους/στις μαθητές/τριες μας και τους/τις συναδέλφους/ισσες μας νιώθοντας, ότι λαμβάνουμε υποστήριξη από εκείνους/ες στο σχολείο;
2. Τι είναι αυτό που στο σχολείο μας, μάς κάνει να αισθανόμαστε ασφαλείς και ενισχύει την αίσθηση του σεβασμού και της αποδοχής με βάση τις μοναδικές μας ανάγκες;
3. Ποια είναι τα δυνατά μας στοιχεία ως σχολείο;
4. Πως μπορεί το σχολείο μας να παρέχει ευκαιρίες που ενισχύουν την αυτοεκτίμησή μας και την αίσθηση ότι «τα καταφέρνουμε», ενώ παράλληλα μας βοηθά να εξελιχθούμε στις σχέσεις μας με τους άλλους;

Διεπιστημονική Συνεργασία

- ΠΟΙΑ ΕΙΝΑΙ Η ΧΡΗΣΙΜΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΕΙΔΙΚΩΝ ΣΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΚΑΙ ΠΟΙΟΥΣ ΤΟΜΕΙΣ ΠΑΡΟΧΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΚΑΛΥΠΤΟΥΝ;

Ενδεικτικές εφαρμοσμένες πρακτικές διεπιστημονικής συνεργασίας στο ελληνικό σχολείο μέχρι σήμερα

- Διαθεματικό ενιαίο πλαίσιο προγραμμάτων σπουδών
(ΔΕΠΠΣ/ΦΕΚ303&304, 13-3-2003)
- Μέθοδος *project*
- Λειτουργία ΓΡΑ.ΣΕΠ, ΣΣΝ
- Εξωδιδασκτικές Σχολικές Δραστηριότητες
- Ευέλικτη Ζώνη
- ΚΕΔΑΣΥ
- Λειτουργία Διεπιστημονικών ομάδων στις ΣΜΕΑΕ
- ΕΔΥ

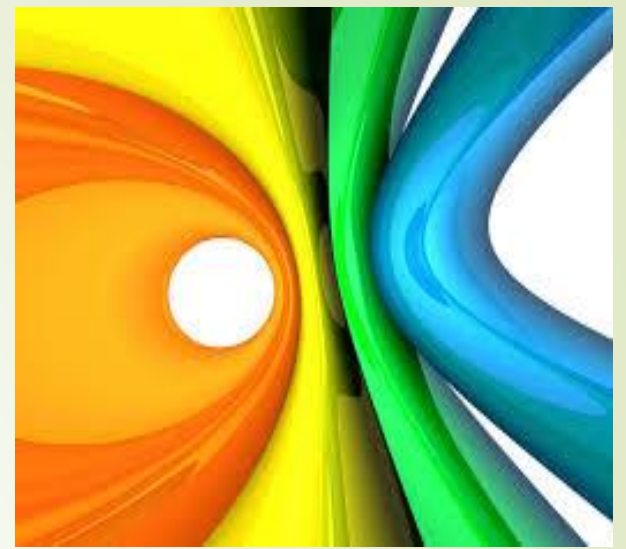
Οι επαγγελματίες δεν φαίνεται να είναι συνηθισμένοι/ες να δουλεύουν διεπιστημονικά

- **Έχουν εκπαιδευτεί ενδοεπιστημονικά** (αν και στη συνέχεια μπορεί να επιλέξουμε νέες σπουδές σε άλλο πεδίο που βοηθά τη διαμόρφωση διεπιστημονικής στάσης ή τουλάχιστον θετικότερης στάσης στη διεπιστημονικότητα).
- **Οι υπηρεσίες συνήθως προωθούν την πολυεπιστημονική παρά τη διεπιστημονική εργασία** οπότε έχουμε να αντιμετωπίσουμε σημαντικές διαφορές προοπτικής ως προς τη φιλοσοφία, την αντίληψη των στόχων και την επιλογή των μεθόδων (Βαρσάμης, 2013).

ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΟΜΑΔΑ

- ❖ είναι μια ομάδα επαγγελματιών,
- ❖ που έχουν εκπαιδευτεί στη χρήση διαφορετικών εργαλείων και εννοιών,
- ❖ μεταξύ των οποίων υπάρχει ένας οργανωμένος καταμερισμός εργασίας γύρω από ένα κοινό πρόβλημα,
- ❖ όπου το κάθε μέλος χρησιμοποιεί τα δικά του εργαλεία,
- ❖ με συνεχή ενδοεπικοινωνία και επανεξέταση των υποθέσεων όσον αφορά στους περιορισμούς που μπαίνουν από το έργο των άλλων μελών και συχνά με ευθύνη της ομάδας για το τελικό προϊόν

ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΟΜΑΔΑ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ- Θεμελιώδεις αρχές λειτουργίας

- Αποδοχή της διαφορετικότητας των οπτικών
- Συμπληρωματικότητα των ρόλων
- Αμοιβαία ευθύνη- συνυπευθυνότητα
- Κοινά οριζόμενος σκοπός
- Αποτελεσματική Επικοινωνία
- Δέσμευση στο κοινό έργο
- Αμοιβαίος σεβασμός
- Ισότιμη συμβολή επιστημονικών ρόλων

Οφέλη διεπιστημονικής συνεργασίας στο σχολείο

- **Ολιστική** και όχι αποσπασματική προσέγγιση (αντιμετωπίζοντας τον/ην μαθητή/τρια σφαιρικά ως άτομο αλλά και ως μέλος σε αλληλεπίδραση με τα υποσυστήματα που κινείται: σχολείο, οικογένεια, γειτονιά, φίλοι, υπηρεσίες).
- **Ανταλλαγή** οπτικών, εμπειριών και γνώσεων μεταξύ των επαγγελματιών.
- **Κοινά συναποφασισμένοι-επιδιωκόμενοι στόχοι** που στηρίζονται σε δράσεις συμπληρωματικές και συνεργούσες μεταξύ τους
- **Αποτελεσματικότερο τελικό έργο/ καλύτερα αποτελέσματα** (Adelson and Woodman, 1983).

- Ειδικότερα στην Ελλάδα τα τελευταία 20 περίπου χρόνια λειτουργούν **διεπιστημονικές ομάδες με ειδικό επιστημονικό και εκπαιδευτικό προσωπικό** (ψυχολόγους, κοινωνικούς λειτουργούς, θεραπευτές/τριες και ειδικούς παιδαγωγούς) ως δίκτυα υποστήριξης των σχολείων.
- Σύμφωνα μάλιστα και με τον πιο πρόσφατο νόμο «4823/2021-Αξιολόγηση-Επιλογές Στελεχών-Νέες Δομές Υποστήριξης-Νέο σχολείο-ΚΕΔΑΣΥ-ΕΔΥ-"Αναβάθμιση σχολείου, ενδυνάμωση εκπαιδευτικών» ιδρύθηκαν τα **ΚΕΔΑΣΥ - Κέντρα Διεπιστημονικής Αξιολόγησης, Συμβουλευτικής και Υποστήριξης**- πρώην ΚΕΣΥ/ΚΕΔΔΥ/ΚΔΑΥ) έχοντας ως αποστολή τη διασφάλιση της ισότιμης πρόσβασης όλων ανεξαιρέτως των μαθητών/τριών στην εκπαίδευση και την προάσπιση της αρμονικής ψυχοκοινωνικής τους ανάπτυξης και προόδου.
- Για την εκπλήρωση της αποστολής τους, τα ΚΕΔΑΣΥ δραστηριοποιούνται στους τομείς της διερεύνησης εκπαιδευτικών και ψυχοκοινωνικών αναγκών, της διενέργειας αξιολογήσεων, του σχεδιασμού και της υλοποίησης εκπαιδευτικών και ψυχοκοινωνικών παρεμβάσεων, καθώς και δράσεων επαγγελματικού προσανατολισμού, της υποστήριξης του συνολικού έργου των σχολικών μονάδων ή της διενέργειας ενημερώσεων και επιμορφώσεων και της ευαισθητοποίησης του κοινωνικού συνόλου.

- Σύμφωνα επίσης, με την ίδια νομοθεσία ιδρύθηκαν τα **Σχολικά Δίκτυα Εκπαιδευτικής Υποστήριξης (Σ.Δ.Ε.Υ.)**, τα οποία αποτελούνται από σχολικές μονάδες της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας γενικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης και της ειδικής αγωγής και εκπαίδευσης, καθώς και οι Επιτροπές Διεπιστημονικής Εκπαιδευτικής Υποστήριξης (πρώην Ε.Δ.Ε.Α.Υ./ **ΕΔΥ – Επιτροπή Διεπιστημονικής Υποστήριξης**) στις οποίες συμμετέχουν ψυχολόγοι, κοινωνικοί λειτουργοί και ειδικοί παιδαγωγοί.
- Επίσης, τα μέλη του Ειδικού Εκπαιδευτικού Προσωπικού που ανήκουν στους κλάδους ψυχολόγων και κοινωνικών λειτουργών μπορεί να ασκούν καθήκοντα σε συγκεκριμένες **σχολικές μονάδες γενικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης**, οι οποίες ορίζονται σύμφωνα με τις κείμενες διατάξεις, εφόσον συντρέχουν ιδιαίτερες ανάγκες **στήριξης ευάλωτων κοινωνικών ομάδων ή κρίνεται απαραίτητη η υλοποίηση προγραμμάτων ψυχοκοινωνικής και συναισθηματικής στήριξης μαθητών/τριών.**

- Στο πλαίσιο της υλοποίησης της πράξης «Μια Νέα Αρχή στα ΕΠΑ.Λ.-Υποστήριξη Σχολικών Μονάδων ΕΠΑ.Λ.» του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση 2014-2020», εφαρμόζεται παρέμβαση ψυχοκοινωνικής στήριξης των μαθητών/τριών της Α' τάξης **ΕΠΑ.Λ.** η οποία υλοποιείται με την **πρόσληψη ψυχολόγων.**
- Συμπληρωματικά και στο πλαίσιο της υλοποίησης της πράξης «**ΕΝΙΑΙΟΣ ΤΥΠΟΣ ΟΛΟΗΜΕΡΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ, 2019-2020**» του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση 2014-2020», εφαρμόζεται παρέμβαση ψυχοκοινωνικής στήριξης των μαθητών/τριών ανά Ομάδα **Ολοήμερων Δημοτικών Σχολείων**, η οποία υλοποιείται με την **πρόσληψη ψυχολόγων** που ασκούν τα αναφερόμενα καθήκοντά τους.
- Τοποθετήσεις Ειδικού Εκπαιδευτικού Προσωπικού των κλάδων ΠΕ23 Ψυχολόγων και ΠΕ30 Κοινωνικών Λειτουργών σε σχολικές μονάδες Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, στο πλαίσιο της Πράξης «**Υποστήριξη Σχολικών Μονάδων Α/θμιας και Β/θμιας Εκπαίδευσης από Ψυχολόγους και Κοινωνικούς Λειτουργούς**» για την **αντιμετώπιση των συνεπειών του Covid-19.**

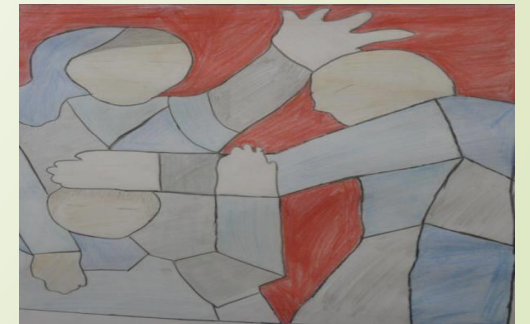
Ρόλος του/της ψυχολόγου και Διαβούλευση

- Ο ψυχολόγος στο σχολείο έχει αρμοδιότητα για θέματα **εφαρμογής των αρχών της ψυχολογίας στην εκπαίδευση** και υλοποίησης των στόχων για την ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας, επιτυχίας στη διδασκαλία και τη μάθηση, της λειτουργίας των ομάδων και το ψυχολογικό κλίμα.
- Εργάζεται στο επίπεδο ολόκληρου του σχολείου, σε **ομαδικό και ατομικό επίπεδο** με το ίδιο το παιδί, τους γονείς, τους εκπαιδευτικούς και σε συνεργασία με άλλους ειδικούς επαγγελματίες ή φορείς.
- **Ερευνά και αξιολογεί** την προσωπικότητα, τις ψυχολογικές ανάγκες των μαθητών, τις διαπροσωπικές και ομαδικές σχέσεις .
- Η **διαβούλευση** δεν είναι μια συμβουλευτική σχέση ενός ειδικού με έναν επαγγελματία ή εξυπηρετούμενο που εξαρτάται από τη συμβουλή και την παρέμβαση του αρμόδιου για να λυθούν τα προβλήματα που τον απασχολούν.
- Είναι μια προσέγγιση **κοινής προσπάθειας επίλυσης προβλήματος**, συνέργεια που ενώνει δυνάμεις και διακριτούς ρόλους ατόμων που εμπλέκονται στο πρόβλημα και συνεργάζονται για την επίλυση προβλημάτων και ζητημάτων ανταπόκρισης σε ανάγκες.

Ρόλος του/της κοινωνικού λειτουργού

- Παροχή άμεσων υπηρεσιών κοινωνικής εργασίας και προσφοράς υποστηρικτικών υπηρεσιών με σκοπό την πρόληψη ή την αντιμετώπιση ανθρώπινων αναγκών και κοινωνικών προβλημάτων, την άρση των εμποδίων ώστε να βελτιωθεί η κοινωνική λειτουργία της οικογένειας και των μελών της, ώστε να ενδυναμώσουν την ικανότητα κάλυψης αναγκών και επίτευξης στόχων προσαρμογής και προστασίας
- **Ενημέρωση, Διευκόλυνση, Διασύνδεση** ατόμου με τα διαφορετικά περιβάλλοντα και των περιβαλλόντων μεταξύ τους, στο σύστημα-σχέση του ατόμου με το περιβάλλον (υποσύστημα σχολείο-οικογένεια- κοινότητα και υποσύστημα ΕΔΕΑΥ)
- **Ενίσχυση- συντήρηση του συστήματος** (υποσύστημα σχολείο-οικογένεια- κοινότητα και υποσύστημα ΕΔΕΑΥ)
- Ρόλος στην **ανάπτυξη/βελτίωση του συστήματος** (υποσύστημα σχολείο-οικογένεια- κοινότητα και υποσύστημα ΕΔΕΑΥ)

ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΤΗΣ ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΟΜΑΔΑΣ
ΜΕ ΤΑ ΛΟΙΠΑ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΜΕΝΑ ΜΕΡΗ: **Προτεραιότητα η
ενδο-συνεργασία**

- **Αποδοχή των κοινά αποφασισμένων αρχών λειτουργίας**
- **Διαμόρφωση στοχοθεσίας με ιεράρχηση ενεργειών (βραχυ- μέσο- μακρο- επίπεδο)**
- **Προσδιορισμός των ομάδων στόχου- ενδιαφερόμενων μερών**
- **Βέλτιστη αξιοποίηση των διαθέσιμων πόρων**
- **Προσδιορισμός των διακριτών ρόλων**
- **Ολιστική προσέγγιση**
- **Έμφαση στον εντοπισμό/άμβλυνση των εμποδίων**
- **Κοινά αποδεκτός προσανατολισμός στην ανάπτυξη και αλλαγή (για τα μέλη της διεπιστημονικής αλλά και τη σχολική κοινότητα).**

ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΤΗΣ ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΟΜΑΔΑΣ ΜΕ ΤΑ ΛΟΙΠΑ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΜΕΝΑ ΜΕΡΗ: **Κοιτώντας προς τα έξω**

- Έμφαση στο σύστημα (το σχολείο ιδωμένο μέσα από τη συστημική προσέγγιση αναδεικνύει την έννοια της **σχολικής κοινότητας** ως συνόλου, το οποίο είναι κάτι παραπάνω από το άθροισμα των μελών του).
- Τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν μια κοινότητα αναφέρονται στο ότι τα μέλη της νοιάζονται και στηρίζουν το ένα το άλλο, έχουν ουσιαστική και **ενεργό συμμετοχή** στην κοινότητα, ταυτίζονται με την ομάδα και αισθάνονται ότι ανήκουν σε αυτήν (Battistich et al., 1997. Χατζηχρήστου και συν., 2004).
- Εστίαση στην αξιοποίηση των **δυνατοτήτων** και στην ενδυνάμωση των ατόμων και των συστημάτων που τα περιβάλλουν (αρχές **θετικής ψυχολογίας**, Snyder & Lopez, 2002. Seligman & Csikszentmihalyi, 2000).
- Αξιοποίηση **σύγχρονων προσεγγίσεων στη μάθηση** και στην προσωπική/επαγγελματική ανάπτυξη (π.χ πολλαπλή νοημοσύνη και συναισθηματική νοημοσύνη, θετική ψυχολογία (Gardner, 1993. Goleman, 2011. Gottman 2011)).

ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΤΗΣ ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΟΜΑΔΑΣ ΜΕ ΤΗΝ **ΣΧΟΛΙΚΗ ΗΓΕΣΙΑ**

- Αναγνώριση του ρόλου, αποδοχή
- Ενσυναίσθηση με έμφαση τις εστίες δυσκολιών
- Διαμόρφωση κουλτούρας συνεργασίας
- Συνδιαλλαγή για συνδιαμόρφωση δράσεων (διαπραγμάτευση), προτεραιοτήτων
- Διαχείριση συγκρούσεων
- Ρεαλιστικός σχεδιασμός
- Εμπλοκή/ δέσμευση στην αλλαγή

ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΤΗΣ ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΟΜΑΔΑΣ
ΜΕ ΤΟΥΣ/ΤΙΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Κοινή προσπάθεια για ανάπτυξη ενός επαγγελματισμού αλληλεπίδρασης και συνεργασίας ο οποίος να περιλαμβάνει (Fullan & Hargreaves, 1992):

- Τη **λήψη αποφάσεων** με όρους και κριτήρια επαγγελματικού ήθους και πολιτικής παιδαγωγικής παρέμβασης
- Την **ανάπτυξη κουλτούρας υποστήριξης**, αλληλεγγύης και αμοιβαίας εμπιστοσύνης
- **Κανόνες συνεχούς βελτίωσης**, όπου νέες ιδέες αναζητούνται μέσα και έξω από το πλαίσιο της εκπαιδευτικής μονάδας
- Τη **σύνδεση** της προσωπικής και ατομικής ανάπτυξης με την επαγγελματική ανάπτυξη των εκπαιδευτικών

ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΤΗΣ ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΟΜΑΔΑΣ ΜΕ ΤΟΥΣ ΓΟΝΕΙΣ. Ειδικότερα :

- **Σχολική ατμόσφαιρα:** (Ενίσχυση και διατήρηση μιας θετικής και φιλόξενης σχολικής ατμόσφαιρας η οποία ενθαρρύνει, εκτιμά και ακούει όλες τις προοπτικές των γονέων).
- **Εξάλειψη των εμποδίων :** (Εντοπισμός και αφαίρεση των εμποδίων στη συμμετοχή των γονέων που μπορούν να παρεμποδίζουν ορισμένους γονείς να συμμετέχουν πλήρως στην εκπαίδευση των παιδιών τους και να αντικατοπτρίζουν την ποικιλομορφία των σπουδαστών και των κοινοτήτων μας).
- **Υποστήριξη για Γονείς :** (Παροχή στους γονείς των γνώσεων, δεξιοτήτων και των μέσων που χρειάζονται για την υποστήριξη της μάθησης των μαθητών στο σπίτι και στο σχολείο).
- **Προγράμματα προσέγγισης των γονιών:** (Επισκόπηση και επέκταση των στρατηγικών επικοινωνίας και προσέγγισης, όπως τοπικά σεμινάρια, παρουσιάσεις, μέσα και πόρους, για την ανταλλαγή πληροφοριών και στρατηγικών που σχετίζονται με την υποστήριξη της μάθησης στο σπίτι και την συμμετοχή γονέων στα σχολεία).

ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΤΗΣ ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΟΜΑΔΑΣ ΜΕ ΤΟΥΣ/ΤΙΣ ΜΑΘΗΤΕΣ/ΤΡΙΕΣ

- Καλλιέργεια φιλικών σχέσεων/ εμπιστοσύνης, σεβασμός/ανάδειξη των διαφορετικών φωνών
- Συνεργασία με μαθητικά συμβούλια και συμβούλια τάξης για συν-σχεδιασμό δράσεων
- Σταθερή και στοχοθετημένη ενδυνάμωση- υποστήριξη χωρίς διακρίσεις
- Αξιοποίηση ενεργητικών μεθόδων εμπλοκής των μαθητών/τριών (peer learning, mentoring, role model κ.ά.)
- Εκπαίδευση στην ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων (αυτοελέγχου, διαπραγμάτευσης, διεκδίκησης, συγκρούσεων κ.ά.)
- Ανάπτυξη από κοινού εξωδιδασκτικών δραστηριοτήτων

ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΤΗΣ ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΟΜΑΔΑΣ ΜΕ **ΤΗΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ**

- Διασυνδεδετική εργασία με κομβικούς φορείς της κοινότητας
- Διαμόρφωση δικτύων συνεργασίας- μεικτές ομάδες έργου
- Εργασία γνωριμίας- συνεργασίας εκτός σχολείου
- Αξιοποίηση πόρων της δικτύωσης
- Διαμόρφωση πρωτοκόλλων συνεργασίας

ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ/ΕΜΠΟΔΙΑ ΣΤΗΝ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΟΜΑΔΑΣ (βλ. επίσης Στρογγυλός & Ξανθάκου 2007)

- Η διαφορετική φιλοσοφία στη βασική εκπαίδευση
- Ο διαφορετικός τρόπος σκέψης/αντιλήψεις (Miller, 1999).
- Τα στερεότυπα ρόλων και οι επιδιώξεις
- Ο φόβος ότι «οι άλλοι» θα μάθουν τη δουλειά μας (Lacey and Ounry, 1998) ή της απώλειας της επαγγελματικής ταυτότητας
- Διαφορές στην ορολογία (Lacey and Lomas, 1993).
- Το απόρρητο των πληροφοριών
- Η έλλειψη χρόνου (Wright, 1994; Orellove and Sobsey, 1996; Lacey, 2001; Stroggilos and Kaila, 2005).
- Φυσικοί παράγοντες: μέγεθος ομάδας, τόπος, χρόνος, διάρκεια, καθώς η συνεργασία δεν μπορεί να προχωρήσει από μόνη της.

ΡΙΞΤΕ ΠΡΩΤΑ ΜΙΑ ΜΑΤΙΑ
ΚΑΙ ΜΟΝΟ ΑΦΟΥ ΒΕΒΑΙΩΘΕΙΤΕ
ΟΤΙ ΥΠΑΡΧΕΙ ΕΙΡΗΝΗ, ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ
ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΤΕΤΟΙΑ, ΤΟΤΕ ΜΟΝΟ
ΝΑ ΜΕ ΕΥΠΩΗΣΕΤΕ. ΚΑΤΑΛΑΒΑΤΕ;

Βιβλιογραφικές πηγές

- Γκιαούρη, Σ. (2018). Η συμβολή της διεπιστημονικής συνεργασίας στην άρση των εμποδίων συμπερίληψης των μαθητών/τριών με αναπηρίες στη γενική εκπαίδευση. Κεφάλαιο στο βιβλίο των Σούλη, Γκιαούρη, Μαυροπαλιά και Αλευριάδου, *Ειδική αγωγή και εκπαίδευση: Ένα σχολείο για όλους* (σελ. 23-39). Κοζάνη: En-tiposis.
- Armstrong, A.C., Armstrong, D., & Spandagou, I. (2009) *Inclusive Education: International Policy and Practice*. Sage Publications: London.
- Hwang, Y-S., & Evans, D. (2011) Attitudes towards inclusion: Gaps between belief and practice. *International Journal of Special Education*, 26(1), 136-146.
- Liasidou, A. (2012). *Inclusive education, politics and policymaking (Contemporary issues in education studies)*. London: Continuum Publishing Corporation.
- Vlachou-Balafouti, A., & Zoniou-Sideris, A. (2000). Greek Policy Practices in the Area of Special/Inclusive Education. In Armstrong F. Armstrong, D. Barton, L. (Eds.), *Inclusive Education; Policy, Contexts and Comparative Perspectives*. London: Dabid Fulton Publishers.
- Ζώνιου-Σιδέρη, Α. (2011). *Σύγχρονες ενταξιακές προσεγγίσεις* (επιμ., τόμοι Α' & Β'). Αθήνα: Πεδίο.
- Συμεωνίδου Σ., & Φτιάκα, Ε. (2012). *Εκπαίδευση για την ένταξη: Από την έρευνα στην πράξη*. Αθήνα: Πεδίο.
- Λιανός, Θ. (2000). *Κοινωνική δικαιοσύνη. Θεωρίες, ιδέες, εμπειρίες, προτάσεις*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Clark, J. A. (2006). Social Justice, education and schooling: Some philosophical issues. *British Journal of Educational Studies*, 54 (3), 272-287.
- Dantley, M., & Tillman, L. (2010). Social justice and moral transformative leadership. In C. Marshall & M. Oliva (Eds.), *Leadership for social justice. Making revolutions in education* (pp. 19-34). USA: Pearson.
- Kenneth, M. (2016). *Ensuring social justice and a diverse and equitable leadership*. Ανακτήθηκε από: <http://clearvoz.com/wp-content/uploads/2016/01/Magdaleno-ACSA-article-3.pdf> (09/09/2019).
- Moral, C., García-Garnica, M., & Martínez-Valdivia, E. (2017). Leading for social justice in challenging school contexts. *International Journal of Leadership in Education*, 21 (5), 1-20.

-
- ▶ Barnes, C., & Mercer, C. (2010). *Exploring Disability*. (2nd edition). Polity Press.
 - ▶ Dowse, L. (2009). 'Some people are never going to be able to do that'. Challenges for People with Intellectual Disability in the 21st century. *Disability & Society*, 24, (5), 571-584.
 - ▶ Hwang, Y-S., & Evans, D. (2011) Attitudes towards inclusion: Gaps between belief and practice. *International Journal of Special Education*, 26(1), 136-146.
 - ▶ Heward, W. (2011). *Παιδιά με ειδικές ανάγκες. Μια εισαγωγή στην Ειδική Εκπαίδευση* (Επιμ. Α. Δαβαζόγλου, Κ. Κόκκινος). Αθήνα: Τόπος.
 - ▶ Hodapp, R. (2005). *Αναπτυξιακές θεωρίες και αναπηρία. Νοητική καθυστέρηση, αισθητηριακές διαταραχές και κινητική αναπηρία* (Επιμ. Α. Ζώνιου-Σιδέρη & Η. Σπανδάγου). Αθήνα: Μεταίχμιο.
 - ▶ Liasidou, A. (2012). *Inclusive education, politics and policymaking (Contemporary issues in education studies)*. London: Continuum Publishing Corporation.
 - ▶ Oliver, M. (2009). *Αναπηρία και Πολιτική* (επιμ. Καραγιάννη Γ.). Θεσ/νίκη: Επίκεντρο.
 - ▶ Vlachou-Balafouti, A., & Zoniou-Sideris, A. (2000). Greek Policy Practices in the Area of Special/Inclusive Education. In Armstrong F. Armstrong, D. Barton, L. (Eds.), *Inclusive Education; Policy, Contexts and Comparative Perspectives*. London: Dabid Fulton Publishers.

- Acedo, C., Amadio, M., Operti, R. et al. (2008) (eds.) *Defining an Inclusive Education Agenda: Reflections around the 48th Session of the International Conference on Education*. Geneva: UNESCO-IBE
- Ainscow, M., Booth, T., Dyson, A. (2006) *Improving Schools, Developing Inclusion*. London
- European Agency for Development in Special Needs Education (2009) *Key Principles for Promoting Quality in Inclusive Education – Recommendations for Policy Makers*. Odense
- Frederickson, N. and Cline, T. (2002) *Special Educational Needs, Inclusion and Diversity*, Open University Press
- Richard Rieser (2008) *Implementing Inclusive Education: A Commonwealth Guide to Implementing Article 24 of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, Commonwealth Secretariat, UK
- UNESCO (2004) *Changing Teaching Practices: Using curriculum differentiation to respond to students' diversity*
- UNESCO (2009) 48th session of the ICE "Inclusive Education: the Way of the Future" 25-28 November 2008: Final report ED/MD/104 <http://www.inclusive-education-in-action.org/iea/index.php>
- http://www.unicef.org/publications/files/A_Human_Rights_Based_Approach_to_Education_for_All.pdf
- Convention on the Rights of Persons with Disabilities
<http://www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml>
- <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Pages/WhatareHumanRights.aspx>
- Ν. 4074/2012 «Κύρωση της Σύμβασης για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρίες και του Προαιρετικού Πρωτοκόλλου στη Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρίες» (ΦΕΚ 88, τ. Α')